

ADVOKATURA TARAWINDA AMELGE ASIRILIP ATIRGAN REFORMALAR

Qurmanov Amangeldi Puxarbayevich

*QMU «Jinayat huqiqi, process ha'm kriminalistika» panler kafedrası
stajyor oqitiwshisi.*

Annataciya: *Bul maqakada jinayat processual huqiqında advokattin daslepki tergewde qatnasiwi haqqında anakiz qilinadi.*

Gilt so`zler: *jinayat processual huqiqi, advokat, jinayat huqiqi, jabirleniwshi, daslepki tergew.*

Jinayat processinde qorǵaw huqıqın támiyinlewdiń huqıqıy tiykarları Ózbekstan Respublikası Konstituciyasında, Oliy Májlis tárepinen ratifikaciya qılınǵan xalıqaralıq hujjetlerde, Jinayat-processual kodeksinde, «Advokatura haqqında»ǵı nızamda hámde Ózbekstan Respublikası Joqarı Sudı Plenumınıń qararlarında jámlengen. Sonday-aq, ishki isler organlarına uslap keltirilgen yaki ıqtıyat sharası sıpatında qamaqqa alınǵan shaxslardı qorǵaw huqıqı menen dárhal támiyinlew, elimizde iskerlik kórsetiwshi barlıq advokatlardı, advokatlıq xızmetiniń shólkemlestiriw formalarınan qattıy názer tayınlaw boyınsha qorǵawǵa tartıw hámde «qalta» advokatarınıń xızmetine shek qoyıw maqsetinde Ózbekstan advokatar Assosiaciyası, Ózbekstan Respublikası Ishki isler ministrliǵı Tergew Departamenti menen birgelikte Reje islep shıqtı.

2008-jılı Ózbekstan Respublikası Jinayat-processual kodeksi 49-statyasına tómendegi ózgeris kiritildi: «Qorǵawshınıń iste qatnasıwına jinayat processiniń hár qanday basqıshında, shaxs uslap turılǵanında bolsa onıń hárketleniw erkinligine bolǵan huqıqı haqıyqıy sheklengen payttan baslap ruxsat etiledi».

Bunnan tisqari, Ózbekstan Respublikası Jinayat-processual kodeksi 50-statyasına tómendegi ózgeris kiritildi: «Gúman qılınıwshıǵa, ayıplanıwshıǵa, sudlanıwshıǵa yaki olardıń tuwısqanlarına basqa qorǵawshını usınıs etiwdi yaki qorǵawshı tayınlawdı sorap advokatar byurosına, kollegiyasına yaki firmasına» degen sózlar «Gúman qılınıwshıǵa, ayıplanıwshıǵa, sudlanıwshıǵa yaki olardıń aǵayınlerine basqa qorǵawshını usınıs etiwdi usınıs qılıwı yaki qorǵawshı tayınlawdı sorap Ózbekstan Respublikası Advokatar palatasınıń aymaqlıq basqarması tárepinen belgilenetuǵın advokatlıq duzilmelerine ózi murájaat qılıwı lazım» degen sózler menen ózgerdirildi.

Jinayat isleri kórilwinde qatnasıp atırǵan qorǵawshı ayıplanıwshını aqlawshı yaki onıń juwapkerligin jeńlestiriwshi shárayatlardı anıqlaw ushın nızamda názerde tutilǵan barlıq qural hám usıllardan paydalanıwı hám ayıplanıwshıǵa kerekli yuridik járdem kórsetiwı kerek[1].

Gúmanlanıwshi, ayıplanıwshı hám sudlanıwshi qorǵanıw huqıqına iye. Qorǵanıw huqıqı sorastırıwshı, tergewshı, prokuror, sud moynındaǵı gúmanlanıwshi, ayıplanıwshı hám sudlanıwshıǵa oǵan berilgen huqıqlardı túsintirip beriw hám de ol ózine qoyılǵan ayıplawdan qorǵanıw ushın nızamda názerde tutilǵan barlıq qural hám

usillardan paydalanıwda haqıyqıy imkaniyatqa ıye boliwına qaratılğan ilajlar kóriw minnetlemesi menen támiyinlenedi. Jınayat -processual kodeksiniń 24-statyasına muwapıq, gúmanlanıwshı hám ayıplanıwshınıń qorǵanıw huqıqı tómendegi qaǵıydalardan ibarat : gúmanlanıwshı hám ayıplanıwshı óz huqıqların jeke hám de óz kepilliklerinen to'liq paydalanatuǵın qorǵawshı járdeminde ámelge asırıwı; huqıqtı qorgawshı organlardıń lawazımlı shaxsları hár bir ayıplanıwshı o 'zinin qorǵanıwına bolǵan konstituciyalıq huqıqın ámelge asırıwı ushın tiyisli sharayatlar jaratıw boyınsha minnetlemelerin orınlaydı.

Nızam talaplarına ámel etiliwin támiyinlew, gúmanlanıwshı, ayıplanıwshınıń qorǵanıw huqıqın buzıw hallarına barham beriw maqsetinde “Sud haqqında”gi Nızamniń 17-statyasına muwapıq, Ózbekstan Respublikası Joqarı sudı Plenumi gúmanlanıwshı, ayıplanıwshınıń qorǵaw huqıqı tikkeley Ózbekstan Respublikası Konstituciyasınıń hár bir insanga jeke erkinlik hám qol qatılmaslıq támiyinleniwin kepillikleytuǵın normalardan kelip shıǵadı. Gúmanlanıwshı, ayıplanıwshınıń qorǵanıw huqıqı — júzege kelgen gúman, qoyılǵan ayptı biykarlaw yamasa juwapkershillik hám jazanı jumsatiw ushın oǵan nızam menen berilgen processual múmkinshilikler jıyındısı bolıp tabıladı. Qorǵanıw huqıqı jınayat -sudlaw jumısların júrgiziwdiń barlıq basqıshında támiyinlenedi. Nızamǵa kóre (JPK 24, 64-statyaları), jınayat ısın júrgiziwge tiyisli barlıq mámleket shólkemleri hám lawazımlı shaxslar (sorastırıwshı, tergewshı, prokuror, sudya) gúmanlanıwshıǵa, ayıplanıwshıǵa onıń huqıqların túsindiriwı hám ózine tiyisli qorǵanıw huqıqınan ámelde paydalanıwı ushın real sharayat jaratıp beriwı shárt. Sud ıs boyınsha tastıyqlanıwı kerek bolǵan barlıq jaǵdaylar álbette sinshkovlik penen, hár tárepleme, tolıq tekseriliwı zárúrligi haqqındaǵı nızam talaplarına ámel etiwı, ayıplanıwshını tek ǵana ashkara etiw, bálki aqlaytuǵın, sonıń menen birge, onıń juwapkershiligin jeńillestiretuǵın hám awırlastıratugin jaǵdaylardı da anıqlawları shárt. Is boyınsha haqıyqattı anıqlaw ushın tek Jınayat -processual kodeksinde belgilengen tártipte tóplanǵan, tekserilgen hám bahalanǵan dálillerden gana paydalanıw múmkin. Processual nızam talapları buzılǵan halda tóplanǵan dáliller ayıplaw tiykarına qoyılıwı múmkin emes. Gúmanlanıwshı, ayıplanıwshını qorǵanıw huqıqı menen támiyinlewdiń zárúrli kepilligi — onıń aybı nızamda belgilengen tártipte tastıyqlanbagansha hám nızamlı kúshke kirgen sud hukmi menen anıqlanbagansha ayıplı esaplanbawı haqqındaǵı Konstitutsiyada belgilengen ayipsizliq prezumpsiyasi Principine qatań ámel etiliwinde bolıp tabıladı. Gúmanlanıwshı, ayıplanıwshı moynına kórsetpe beriw minnetlemesi júkletiliwı múmkin emes, óz ayipsizligin yamasa ıs boyınsha qandayda bir jaǵdaydı tastıyqlaw juwapkershiligin júklewge de jol qoyılmaydı. Nızamǵa tiykarlanıp bunday minnetleme jınayat ısın júrgiziwge juwapker mámleket organlarinin lawazımlı shaxslarınıń moynına júkletilgen. Ayıpdarlıqqa tiyisli barlıq gumanlar, eger olardı saplastırıwdıń múmkinshiligi bolmasa, gúmanlanıwshı, ayıplanıwshı paydasına sheshiliwı kerek. Nızamdı qóllawda kelip shıqqan hár qanday guman da onıń paydasına sheshiledi [2].

Sud Jınayat -processual kodeksiniń 25-statyası talaplarına, yaǵnıy islerdi sud májilisinde táreplerdiń óz-ara tartısı principi tiykarında kóriliwi shártligi haqqındaǵı qaǵıydaǵa sózsiz ámel etiliwin támiyinlewi kerek. Tartis principi ayıplaw hám qorǵanıw funksiyaları bir-birinen ajratılǵan halda ámelge asırılıwın talap etedi. Sud qalıshıq hám biyǵárezlikti saqlaǵan halda tek ıstı sheshiw funksiyasın ámelge asırıwı, yaǵnıy táreplerge processual huqıqların ámelge asırıw jolı menen óz nuqtai nazarini qorǵawları ushın teń múmkinshilik jaratıp beriwı kerek. Nızamǵa kore, sud processinde tárepler dáliller usınıw, olardı tekseriwde qatnasıw, iltimas penen murajat qılıw, ıstıń tuwrı sheshiliwi, nızamli qarar shıǵarılıwı ushın áhmiyetke iye etiw hár qanday másele boyınsha óz pikirlerin bildiriwde teń huqıqlardan paydalanadılar. Sud sonı itibarǵa alıwı kerek, sudta islerdi júrgiziwde tartis sud májilisinde prokuror hám qorǵawshınıń úzliksiz qatnasıwı támiyinlengen halda ǵana ámelge asadı (sudlaniwshi nızamda belgilengen tártipte qorǵawshıdan bas tartqan hallar bunnan tısqarı). Gúmanlaniwshini, ayıplanıwshını qorǵaw huqıqı menen támiyinlewdiń zárúrli elementlerinen biri nızam tárepinen oǵan sorastırıwshi, tergewshi, prokuror hám sud (sudya) dıń processual háreketi yamasa sheshimi ústinen belgilengen tártipte shaǵım beriw huqıqınıń beriliwi bolıp tabıladı. Jınayat ısın júrgiziwge juwapker mámleket organları hám lawazımlı shaxslarınıń háreketleri hám qararları ústinen shaǵım gúmanlaniwshiniń, ayıplanıwshınıń qorǵawshısı hám nızamli wákili tárepinen de beriliwi múmkin. Jınayat-processual kodeksiniń 49 -statyasına muwapıq jınayat processining hár qanday basqıshında, shaxs uslanǵanda bolsa, onıń háreketleniw erkinligine bolǵan huqıqı ámelde sheklengen waqıttan baslap isde qorǵawshınıń qatnasıwına ruxsat beriledi.

Bul orında sonı názerde tutıw kerek, shaxs JPK 221-statyasında kórsetilgen tiykarlarǵa kóre uslanǵan jaǵdaylarda, eger nızamda bul haqqında tiyisli bayannamada shaxs ishki isler organı yamasa basqa huqıqtı qorgawshii organǵa keltirilgennen keyin rásmiylestiriliwi belgilengen bolsa da, onıń háreketleniw erkinligine bolǵan huqıqı ámelde sheklengen waqıttan baslap gúmanlaniwshi dep esaplanadı. Sol waqıttan baslap uslap turılǵan shaxs gúmanlaniwshiga berilgen barlıq huqıqlardan, sonday-aq, qorǵawshı alıw, jaqın aǵayınlarına yaki advokatına telefon qılıw yamasa xabar jiberiw, kórsetpe beriwden bas tartıw, sonıń menen birge ózi bergem kórsetpeleri jınayat ısı boyınsha oǵan qarsı dálil retinde isletiliwi múmkinligin biliw huqıqınan paydalanadı. Sol sebepli, bunday jaǵdaylarda ol gúwa retinde soraw etiliwi, jınayat ısında gúmanlaniwshi sipatında qatnasıwǵa tartılǵanlıǵı haqqındaǵı qarar oǵan daǵaza etilmesten hám de tiyisli huqıq hám minnetlemeleri túsindirilmesden turıp, oǵan qarata tergew háreketleri alıp barılıwı múmkin emes. Aybın moynına alıw haqqındaǵı arza menen tiyisli mámleket organına murajat etken shaxs da sonday huqıqıy jaǵdayǵa iye (JPK 113-statyası). Gúmanlaniwshinin, ayıplanıwshınıń qorǵanıw huqıqın real támiyinlew maqsetinde, shaxs JPK 221, 227-statyalarında názerde tutilǵan tártipte uslanǵan, oǵan qarata qamaw (JPK 242-statyası) yamasa úy qamag'i (JPK 2421-statyası) formasındaǵı ıqtıyat sharası qollanılgan, sonıń menen birge shaxs sud

ekspertizasi ótkeriw ushin medicinalıq mekemege jaylastırılğan (JPK 265-statyası) jaǵdaylarda jinayat isin júrgiziwge juwapker mámleket orgonlarinin lawazımlı shaxsları shaxsqa qarata processual májbúrlew sharası qollanılǵanlıǵı hamde onıń uslap turılğan jeri tuwrısında tezlik penen JPK 217-statyasında kórsetilgen shaxslar yamasa orgonlarga xabar beriwleri shárt (9 -bánt Ózbekstan Respublikası Joqarı sudı Plenumining 2022-jıl 14-maydaǵı 9 -sanlı sheshimi redakciyasında). Sudtin itibarı Jinayat -processual kodeksiniń gúmanlanıwshıǵa, ayıplanıwshıǵa onıń qorǵawshı alıw, ne ushin gúman qılınıp atırǵanlıǵı yamasa ayıplanganlıǵın, mahkumga bolsa, ol qanday jinayat islegenlikte ayıplı dep tabılǵanlıǵın biliw huqıqın kepillikleytuǵın 46, 48-statyalar talaplarına qatań ámel etiliwi zárúrligige qaratılsın. Sol sebepli, jinayat isinde gúmanlanıwshı, ayıplanıwshı sipatında qatnasıwǵa tartıw haqqındaǵı qararda, ayıplaw aktında, ayıplaw juwmaǵında hám sud hukmindá Jinayat -processual kodeksiniń 360, 361, 379, 38112, 467-statyalarında názerde tutılğan jaǵdaylar anıq ayılıwı kerek (10 -bandinin ekinshi abzacsı Ózbekstan Respublikası Joqarı sudı Plenumining 2018-jıl 19 -maydaǵı 16 -sanlı sheshimi redakciyasında). Eger shaxs bir neshe jinayat islegenlikte ayıplanıp atırgan bolsa, bul jaǵdaylar hár bir ayıplawǵa salıstırǵanda bólek bayanlanılıwı kerek.

Gúmanlanıwshinin, ayıplanıwshınıń, sudlanıwshiniń jaqın aǵayınleri degende, onıń ata-anası, tuwısqan hám ógey ájaǵa-úkesi hám apa-qarındaqları, kúyewi (hayalı), perzentleri (perzentlikke alınǵanlar), babası, apası, aqlıqları, sonıń menen birge, er (hayal) inisinin ata-anası, tuwısqan hám ógey ájaǵa -úkesi hám apa -qarındaqları názerde tutıladı [2]. Advokattıń isde qatnasıwı ushin ol advokatlıq gúwalıǵın kórsetkeninen jáne onıń arnawlı bir ıstı alıp bariwǵa wakilikli ekenligin tastıyıqlaytuǵın orderni usınıs etkeninen keyin jol qóyılıdı. Gúmanlanıwshı, ayıplanıwshı, sudlanıwshiniń isde qorǵawshı sipatında qatnasıwǵa ruxsat berilgen jaqın aǵayını yamasa nızamlı wákiline sorastırıw, dáslepki tergew organı, sud tárepinen qarar, uygariw berilip, bunda qorǵawshınıń JPK 53-statyasında názerde tutılğan huqıq hám minnetlemeleri tusintiriledi. Qarar (uygariw) sorastırıwshı, tergewshı, prokuror, sud (sudya) tárepinen qorǵawshı retinde saylanǵan shaxstıń aǵayınleri yamasa wákillik wakilligin hám shaxsın tastıyıqlaytuǵın hújjet usınıs etilgennen keyin tezlik penen shıǵarılıwı hám oǵan beriliwi kerek. Gúmanlanıwshinin ayıplanıwshınıń qorǵanıw huqıqına tiyisli nızam normalari mazmunına kóre, jumis materiallarında mámleket siri menen baylanıslı maǵlıwmatlardıń bar ekenligi bunday maǵlıwmatlar menen islewge arnawlı ruxsatı bolmaǵan qorǵawshınıń isde qatnasıwına tosqınlıq etpeydi. Bunday jaǵdaylarda qorǵawshı mámleket sirina baylanıslı maǵlıwmatlar menen nızam hújjetlerinde belgilengen tártipte tanıswı múmkin. Sonı názerde tutıw kerek, qorǵawshınıń sud isin juritiwde tildi bilmewi de onıń isde qatnasıwına tosqınlıq etpeydi. Bul jagdayda ol JPK 20 -statyasınıń ekinshi bólimine muwapıq awdarmashı menen támiyinleniwı kerek. Nızamǵa muwapıq, ısbayınsha JPK 51-statyasında kórsetilgen hallar ámelde bolǵanda, ol jaǵdayda qorǵawshınıń qatnasıwı shárt ekenligi belgilengen bolıp, bul talapǵa ámel etpew

jinayat -processual nizami normalarin qatan buzıw dep esaplanadı. Qorǵawshıdan bas tartıw gúmanlanıwshinin, ayıplanıwshın keyinirek isde qorǵawshı qatnasıwın talap qılıw huqıqınan ayrılmaydı. Sud jmajlısı dawamında qorǵawshınıń iske kirisıwı sud tergewin qayta baslaw ushın tiykar bolmaydı. Biraq, bul halda sud oǵan ısmaterialları menen tanısıp shıǵıw hám qorǵawında bolǵan shaxs huqıq hám mápleri qorǵanıwına kirisiwge tayarlanıw ushın múmkinshilik berıwı kerek.

PAYDALANǴAN ADEBIYATLAR:

1. Рустамбаев М.Х., Никифорова Е.Н. Суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар. Дарслик.. -Т.: Турон иқбол, 2007. – Б. 419.
2. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодексига шарҳлар / Масъул муҳаррир: проф. Ғ.Абдумажидов. – Т.: ТДЮИ, 2009. – Б. 141-152; Адвокатская деятельность в Республике Узбекистан: Учебник. В 2-х т. Т.2. / Отв. ред. М.Х.Рустамбаев, Л.Б.Хван; Мин-во юстиции Республики Узбекистан, ТГЮИ. – Т.: Konsauditinform-nashr, 2006. – Б. 36-41.